

MİR CƏLALIN

HEKAYƏLƏRİNDƏ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN HƏYATININ TƏSVİRİ

Ədəbiyyatımız tarixində qüdrətli sənətkarlarımız Cənubi Azərbaycan mövzusunə zaman-zaman müraciət etmişlər. Əslində 200 ilə yaxın bölünüb-parçalandığımız gündən ədəbiyyatımız bütövlük həsrətini təbliğ etmiş, həm də bir an yaddaşılarından silinməsinə imkan verməmişdir. Təsədüfi deyil ki, hansı siyasi quruluşda yaşamasından asılı olmayaraq qüdrətli sənətkarlarımız ürək ağrısı ilə bu mövzunu ədəbiyyata gətirmiş, hər sənətkar ona bədii çalar vurmuşdur.

Sovet siyasi rejimində də ədəbiyyatımız Güney probleminə biganə qalmadı. İctimai-siyasi proseslər və ayrı-ayrı lokal hadisələr, güneyin tarixi keçmişi, bu günü və gələcəyi bədii ədəbiyyatda əksini tapdı, ədəbiyyatımızın ən aparıcı mövzusu Cənub dər-di, Cənub həsrəti oldu. Sovet dövründə bu mövzunun daha qabarıq meydana çıxması, insanların hiss və duyğularına təsir etməsi, məfkurə və düşüncələrə hakim olması bəlkə də ikiyə parçalanmış Azərbaycan arasında keçilməz dəmir sədlərin daha da möhkəmləndirilməsindən irəli gəlirdi. Sovet ideologiyası Cənubi Azərbaycanda azadlıq və istiqlal mücadiləsini səhv yönə istiqamətləndirirdi. Xalqın böyük zəhməti, qəhrəmanlığı, milli mücadiləsi bolşevizm hərəkatı, onun ayrı-ayrı liderlərinin adı ilə bağlanır, inqilabın Güneyə ixrac edilməsi kimi yanlış tendensiya tarixin və millətin böyük mübarizəsinin saxtalaşdırılması ilə nəticələnirdi. Lakin bu qüsurlara, tendensiyalı yanaşmalara baxmayaraq, poeziya, nəsr, dramaturgiya və ədəbiyyatşünaslığımızda Güneylə bağlı problemlərə önəm verilməsi millətimizin mənəvi baxımdan vahid, tam formada toparlanmasına əvəzsiz xidmət göstərirdi. XI yüzilliyin ərəb dahisi Cahiz yazır: "Vətən sevgisi bütün insanları və bütün ölkələri chuğlayan bir xüsusiyyət olmaqla yanaşı, türklərdə başqa xalqlardan daha artıq, daha dərinidir". Bəlkə elə ona görə də istər çar Rusi-

yası, istərsə də Sovet imperiyası dövründə Güneylə bağlı bir sıra əsərlər yaranmışdı.

Bu görkəmli sənətkarların sırasında adı hörmətlə çəkilən yazıçılardan biri də ədəbiyyat tariximizə gözəl hekayələr və romanlar ustası kimi, yalnız bədii əsərlərlə deyil, həm də gözəl ədəbiyyatşünas-alim, tədqiqatçı və müəllim kimi yaddaşlarda qalan, bugünkü yaşlı və orta nəslin tanınmış alimlərinin özünə ustad bildiyi Mir Cəlaldir. Yaradıcılığa başladığı ilk illərdən etibarən əsərlərində daha çox kəskin tənqidi satirik ruhu ilə seçilən yazıçı mənəvi əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına, düzgün insani münasibətlərin yaranmasına, mənəvi təmizlik, gözəl milli adət-ənənələrin qorunub saxlanılmasına çox üstünlük verirdi. Hiss və duyğularını daha çox real gerçəkliklə uyğunlaşdırmağa çalışan sənətkar bəzən real gerçəkliyin acı həqiqətlərlə üz-üzə gəldiyindən gördüklərini və duyduqlarını ruhi-fikri təkamülündə ustalıqla sintez edirdi.

Altı samballı roman müəllifi olan Mir Cəlal yaradıcılığının ilk illərindən ömrünün sonunadək hekayə janrına mühüm önəm verdi. Çünki insanın mənəvi cəhətdən tərbiyə olunması, yeni ictimai münasibətlərin və əxlaqi keyfiyyətlərin yaranması, həqiqət və gözəlliyi tərənnüm etmək, milli-mənəvi dəyərləri gəncliyə çatdırmaq, varlığa, mühitə həssas yanaşmaq, hər cür mənfiyyətə qarşı mübarizə aparmaq istəyini ideoloji mühitin amansızlığı, sovet siyasi rejimi qarşısını ala bilməzdi. Mir Cəlal da yuxarıda dediyimiz xüsusiyyətləri hər hansı bir məsələyə konkret baxışı, real təzad və ziddiyyətlərdən ustalıqla istifadə etməklə verirdi. İstər müharibə dövründə, istərsə sonrakı dinc quruculuq illərində, bir sözlə, müxtəlif tarixi dövrlərdə müraciət etdiyi mövzuları ideya-estetik baxışla işləyib, istədiyi forma-ya salırdı. Onun Cənubla bağlı hekayələri xüsusilə seçilir. Doğrudur, bu mövzuda yazılmış hekayələr çoxluq təşkil etməsə də, müəllifin mövzuya yanaşma tərzini, bəzən onu düşündürən problemin əksər bədii əsərlərində olduğu kimi hekayənin daha bir qatlarında gizlənməsi oxucunu bir qədər düşünməyə məcbur edir. Yazıçının "Məşriq" və "Badam ağacları" hekayələri bu baxımdan daha xarakterikdir. İlk baxışda guya hər şey sovet rəhbərinin şəklinin xalça üzərinə köçürülməsindən gedir. Lakin ayıq oxucu burada çox mətləblərdən hali olur. Əvvəla əsərin qəhrəmanının adının Ləbbeyk olması məsələsini açmağa çalışaq. Ləbbeyk sözünün mənası verilən hər hansı icranın sözsüz-şərtsiz yerinə yetirilməsi, "baş üstə", "bu saat" mahiyyətini daşıyır. Ərbabın da toxucuların sırasında heç kimə yox, məhz ona müraciət etməsi, anlaşıma zamanı fars dilini bilmədiyi üçün ərbabın onun toxuduğu xalçanı hansı

şərtlərlə, hansı qiymətə xariciyə (rusa) satması məqamı maraqlıdır. Bir Azərbaycan türkünün əlinin zəhməti və alın tərillə hasilə gələn xalçanı bir xarici digər bir xariciyə satır. Başqa bir məsələ isə fars şovinizmindən qidalanan rejimin Azərbaycan xalqına bəslədiyi qorxu hissini yazıçının çox qısa və sərrast ifadə etməsidir. Həbs olunub hansı tərəfə aparıldığı belə məlum olmayan oğlunun dərdi atanın ümidini kəsmişdi. Gecə bütün aləm sükuta bürünüb yatanda Məşriq kişi məscidin mehrabına tərəf yüyürür və qışqırırdı: Oğlumu, gözümün işığını səndən istəyirəm, Ya rəbbim! Evin-dən çıxmıyacağam, oğlumu ver! Kişinin səsinə adamlar ayağa qalxdılar, minbərdə əyləşən bir əmmaməlinin işarəsi ilə xidmətçilər Məşriqi hop götürüb küçəyə atdılar.

Qoca Məşriq qollarını qaldırıb, yumruqlarını göydə sıxır, sanki damarlarını silkələyib, gənclik günlərini xatırlayır, ürəyindən qüvvət istəyirdi. Oğluna qovuşmağa can atırdı.

Təbii ki, əsərdə sovet siyasi rejiminin mahiyyətindən doğan bəzi məqamlar var. Lakin Mir Cəlal qüdrətli qələmi, ürəyində vətən və millət sevgisi olan bir yazıçı kimi bəzən vermək istədiyi ideyanı sovet ideologiyasının tələb etdiyi pərdəyə bürüyərək oxucusuna təqdim edir. Elə sənətkarın böyüklüyü də bundadır.

"Badam ağacları" əsərinin əvvəlində verilən bir cümlə nəinki hekayənin mahiyyətini, eyni zamanda Mir Cəlalın müraciəti ilə sanki oxucu əsl düşmənin kim olması haqqında düşünməyə məcbur olur. "Ədalət! Yaşidlərlə gəlin-gəlin oynamalı vaxtında səni çöllərə salanları, vətənini, xanımını, şərəfini tapdayanları tanıyırsanmı, qızım?". Bu həmin düşməndir ki, tarixin qara dövrlərində qılıncını sağa-sola oynatmaqla minlərcə çiraqları söndürmüş, nə qədər insanları və bəzən bütöv xalqları vətənsiz qoymuşdu. Bu o düşməndir ki, insanların yaşamaq ümidini, inamını məhv etmişdi. Çünki ölüm, qırğın, viranəlik və dəhşətli zülmün hökm sürdüyü bir məmləkətdə uşaqlar da xoşbəxt ola bilməz.

Hekayədə hər şey Ağarzanın bütün ümidini bağladığı, dişlə-dırnaqla becərüb yetişdirdiyi badam ağaclarının kəsilməsiylə başlayır. Ac-yalavac dolanan, hətta balası Ədalətə belə badamı əsirgəyən Ağarzanın əsl faciəsi onun sahəsinin Marşal planına düşməsidir. Qərbin demokratik dəyərlərindən çox xalqa zidd olan Marşal planının ölkəyə gətirilməsi xalqın fəlakəti idi. Yazıçının ustalığı ondadır ki, o, Cənubi Azərbaycan xalqının faciəsini, ağır həyat şəraitini, ümumiləşdirilmiş fakt və detallarla verməklə yanaşı, həm də imperializmin, təcvüzkarlığın əsl mahiyyətini açmışdır. Bu əsər həm də müstəmləkə xalqlarını zülmə boyun əyməməyə, əsarətə qarşı olmağa, mübarizəyə səsləyir. "Badam ağacları" hekayəsi yalnız Mir Cəlalın yaradıcılığında deyil, mübaliğəsiz demək olar ki, Azərbaycan nəsrində müstəsna yeri olan əsərdir.

Almaz ƏLİQIZI,
BDU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının professoru, filologiya üzrə elmlər doktoru.